

СЕКЦІЯ 4

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.122:330.3

Бойченко Е.Б.
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємств,
старший науковий співробітник
Інституту економіко-правових досліджень
Національної академії наук України*

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ МОНІТОРИНГУ УМОВ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

У статті розроблені науково-методичні засади організації моніторингу умов життя населення регіону. Визначено, що головна мета моніторингу полягає в оцінці результативності, повноти та ефективності реалізації запропонованих заходів, що спрямовані на подолання, елімінування негативних тенденцій у відтворенні соціального життя населення та визначення відповідних організаційних заходів, які спрямовані на розвиток регіонального соціуму. На засаді отриманих у процесі моніторингу діагнозів здійснюється прогнозування можливих змін в умовах життєдіяльності населення регіону та розробляються науково обґрунтовані рекомендації, або коригуються вже прийняті заходи соціально-економічного розвитку території.

Ключові слова: моніторинг, населення, умови життєдіяльності, об'єкти моніторингу, цілі та завдання моніторингу, організація моніторингу.

Бойченко Э.Б. НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ МОНИТОРИНГА УСЛОВИЙ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНА

В статье разработаны научно-методические основы организации мониторинга условий жизни населения региона. Определено, что главная цель мониторинга заключается в оценке результативности, полноты и эффективности реализации предложенных мероприятий, направленных на преодоление, элиминирования негативных тенденций в воспроизводстве социальной жизни населения и определении соответствующих организационных мероприятий, направленных на развитие регионального социума. На основе полученных в процессе мониторинга диагнозов осуществляется прогнозирование возможных изменений в условиях жизнедеятельности населения региона и разрабатываются научно обоснованные рекомендации, или корректируются уже принятые меры социально-экономического развития территории.

Ключевые слова: мониторинг, население, условия жизнедеятельности, объекты мониторинга, цели и задачи мониторинга, организация мониторинга.

Boychenko E.B. SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL BASIS FOR THE ORGANIZATION OF MONITORING THE LIVING CONDITIONS OF THE POPULATION OF THE REGION

The scientific and methodological basis for monitoring of living conditions in the region. It was determined that the main purpose of monitoring is assessing the effectiveness, efficiency and completeness of the proposed measures to overcome, elimination of negative trends in the reproduction of social life of the population and determine the appropriate organizational measures aimed at development of regional society. Obtained on the basis of the monitoring diagnoses carried forecasting of possible changes in the conditions of life of the population of the region and developed evidence-based recommendations, or are adjusted to take measures of socio-economic development of the territory.

Keywords: monitoring, population, living conditions, facilities monitoring, monitoring goals and objectives, the organization of monitoring.

Постановка проблеми. Закономірності у відтворенні соціального життя населення регіону існують за умов певних соціальних відносин і національних традицій, соціально-економічних і демографічних особливостей, що, у свою чергу, зумовлює необхідність проведення діагностики цього процесу та отримання обґрунтованого висновку на засаді сукупності методів, засобів та принципів, які забезпечують виявлення тенденцій, що відбуваються. Відстеження тенденцій розвитку та поточної ситуації, що склалася у процесах життєдіяльності населення регіону, можливо за умов здійснення їх моніторингу. Отже, проведення моніторингу умов життя населення регіону виявляється необхідною процедурою, головна мета якої полягає у оцінці результативності, повноти та ефективності реалізації запропонованих заходів, що спрямовані на подолання, елімінування негативних тенденцій у відтворенні соціального життя населення та визначення відпо-

відних організаційних заходів, які спрямовані на розвиток регіонального соціуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку науково-методичних засад проведення моніторингу та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні зробили вітчизняні вчені-економісти Б. Винницький, М. Лендзел, Ю. Ратейчак, І. Санжаровський та інші [1; 2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій з організації моніторингу якості життя населення регіону, досліджень з питань науково-методичних засад, проведення моніторингу умов життя виявляється достатньо обмеженим, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка науково-методичних засад організації моніторингу умов життя населення регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моніторинг умов життя регіонального соціуму (від лат. *monitor* – той, що наглядає, нагадує) визначається як комплексна система методів довгострокового, систематичного спостереження за кількісними та якісними змінами у відтворенні соціального життя населення, результатом якого є збір, реєстрація показників, отримання оцінки, яка характеризує стан об'єкту дослідження, її зіставлення зі значеннями, що визначені за еталонні та встановлення відповідного діагнозу. Моніторинг виконує функцію контролю за економічними та соціальними явищами і процесами, що пов'язані із зміною умов відтворення соціального життя населення регіону. На засаді отриманих у процесі моніторингу діагнозів здійснюється прогнозування можливих змін в умовах життєдіяльності регіонального соціуму та розробляються науково обґрунтовані рекомендації, або коригуються вже прийняті заходи соціально-економічного розвитку території, для обґрунтування відповідних управлінських рішень на ранніх стадіях виникнення проблемних явищ або процесів з метою їх попередження або нейтралізації їх впливу.

Важливим, з точки зору визначення сутності моніторингу умов життя населення регіону, є те, що проведення моніторингу не є безпосередньо управлінською діяльністю, але є її складовою. Отже, виконання моніторингом контрольної функції дає можливість отримати необхідну інформацію, яка є важливою для прийняття управлінських рішень з поліпшення умов відтворення регіонального соціуму.

До основних цілей моніторингу умов життя населення регіону, що покликані змінити його стан у майбутньому, варто віднести такі:

- збір та надання оперативної інформації про стан розвитку основних складових соціального життя регіонального соціуму, а також підготовка інформаційно-довідкових матеріалів;
- створення інтегрованої бази даних (за рік, квартал, місяць, на відповідну дату тощо), які характеризують умови життєдіяльності регіонального соціуму;
- формування діагнозу поточного стану відтворення основних складових соціального життя регіонального соціуму;
- визначення результативності та ефективності діючих програм чи стратегій розвитку регіонального соціуму;
- обґрунтування перспективних заходів, програм, стратегій, що сприяють розвитку регіонального соціуму;
- коригування змісту існуючих програм, стратегій або розробка нових документів, що стосується розвитку регіонального соціуму;
- прогнозування розвитку регіонального соціуму з урахуванням запропонованих коригувань.

Об'єктами моніторингу умов життя населення регіону виступають регіональний соціум та соціально-економічні процеси, які створюють середовище для його відтворення.

Завданнями моніторингу у процедурі діагностики регіонального соціуму є такі:

- отримання на заданий момент часу кількісної та якісної оцінки стану регіонального соціуму та умов його життєдіяльності;
- визначення сили дії та напряму впливу ризиків, що впливають на відтворення соціального життя регіонального соціуму;
- побудова типологічного профілю регіонального соціуму;
- визначення відхилень (абсолютних або відносних) між фактичними та нормативними (еталонними або прийнятими за нормативні) показниками.

Досягнення визначеної мети моніторингу умов життя населення регіону забезпечуються за рахунок виконання наступних функцій, а саме:

- науково-методичної, яка полягає у науковому обґрунтуванні та методичному забезпеченні процедури проведення моніторингу основних складових соціального життя регіонального соціуму;
- інформаційної, яка виявляється у своєчасному забезпеченні моніторингу якісною, релевантною, достовірною інформацією про об'єкт дослідження, економічні та соціальні явища і процеси, в обсязі необхідному для виконання завдань моніторингу;
- коригуючої, яка спрямована на організацію заходів, метою яких є усунення виявлених негативних тенденцій та процесів у відтворенні соціального життя регіонального соціуму;
- прогностичної, яка полягає у прогнозуванні тенденцій розвитку всіх складових соціального життя населення з урахуванням запропонованих заходів, розроблених з метою забезпечення перспектив розвитку певного соціально-економічного процесу чи явища, а також можливих шляхів та засобів досягнення визначених цілей, що спираються на плани дій, які побудовано за результатами діагностики регіонального соціуму;
- контрольної, яка полягає у фіксуванні відхилень розвитку процесів соціального життя регіонального соціуму від заданої управлінської програми.

Інформаційною складовою моніторингу умов життя населення регіону виступають:

По-перше, соціально-економічні показники, які опубліковані Державною службою статистики України у наступних виданнях, доступ до яких міститься на офіційному сайті служби:

у статистичних збірниках: «Статистичний щорічник України», «Україна у цифрах», «Україна», «Регіони України» (2 частини), «Доходи та витрати населення за регіонами України», «Валовий регіональний продукт», «Національні рахунки України», «Витрати і ресурси домогосподарств України», «Самооцінка домогосподарств України рівня своїх доходів», «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги», «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України», «Чисельність наявного населення України», «Розподіл постійного населення України за статтю та віком», «Економічна активність населення України», «Праця України», «Соціальні індикатори рівня життя населення», «Соціальний захист населення України», «Діти, жінки та сім'я в Україні», «Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України», «Злочинність в Україні», «Наукова та інноваційна діяльність в Україні»;

у демографічному щорічнику «Населення України»;

у статистичних бюлетенях: «Регіональний людський розвиток», «Національні рахунки України», «Виставкова діяльність в Україні», «Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України», «Засоби масової інформації та книговидавництва в Україні», «Житловий фонд України», «Квартирний облік та кількість наданих квартир в Україні», «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України», «Загальноосвітні навчальні заклади України», «Підготовка наукових кадрів», «Продовження навчання та здобуття професії», «Дошкільна освіта України», «Національні рахунки освіти в Україні», «Травматизм на виробництві», «Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України».

«Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні», «Національні рахунки охорони здоров'я (НРОЗ) України», «Стан умов праці найманих працівників», «Національні рахунки соціального захисту (НРСЗ) в Україні»;

- у доповідях: «Про соціально-економічне становище України», «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України», «Стан злочинності в Україні», «Ринок праці», «Наукова та науково-технічна діяльність в Україні», «Фахівці вищої кваліфікації України».

По-друге, інформація, що отримана за матеріалами вибіркового обстежень груп населення: «Заробітна плата за професійними групами», «Витрати і ресурси домогосподарств України», «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги», «Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг».

По-третє, інформація, що отримана за результатами соціологічних досліджень. А саме аналіз документів, який дає можливість отримати документальну інформацію, яка стосується усіх сфер життєдіяльності регіонального соціуму. Джерелами цієї інформації є архіви, преса, особистісні документи (автобіографія, особові листи по обліку кадрів, трудові книжки, медична карта амбулаторного хворого, контрольна карта диспансерного нагляду тощо), проведення опитувань (анкетування та інтерв'ю) як найбільш поширеного способу отримання інформації, що стосується намірів, мотивів, думки, подій, результатів життєдіяльності соціуму тощо.

Так, інформація, що стосується соціально-економічних процесів та соціально-політичних орієнтацій різних груп населення в Україні, надається Громадською організацією «Центр «Соціальний моніторинг», основними напрямками діяльності якої є моніторингові дослідження, що стосуються: ринку праці та становища на ринку праці різних соціально-демографічних груп населення; аналіз динаміки рівня життя українських громадян; вимірювання рівня соціальної напруженості і конфліктного потенціалу в Україні та окремих її регіонах; вивчення міграційних та еміграційних настроїв населення; визначення потреб, сподівань, інтересів і настроїв різних груп населення; дослідження актуальних проблем сучасної української сім'ї; встановлення актуальних проблем дітей та молоді; дослідження соціального становища жінки в суспільстві тощо. За результатами опитувань організація випускає «Інформаційний бюлетень: Моніторинг громадської думки населення України» [3].

Головною метою Громадської організації «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» є здійснення фундаментальних та пошукових наукових соціологічних та соціальних досліджень з актуальних питань сучасного українського соціуму, проведення моніторингу соціальної політики, а також вивчення та аналіз інтересів, настроїв, орієнтацій, потреб населення. Інформація, що надається цією організацією, має таку спрямованість: існуючих потреб та рівня життя населення, ринку праці та трудових відносин, соціальної та гендерної політики, міграційних процесів тощо [4].

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, який є недержавним аналітичним центром, який здійснює соціологічні дослідження, що спрямовані на виявлення основних суспільних думок та проблем за напрямками: внутрішня, зовнішня, економічна та соціальна політики, національна, міжнародна та

регіональна безпека. У тому числі в центрі здійснюється регулярне виявлення проблем соціуму у всеукраїнському та регіональному масштабах, а також надання експертних оцінок соціально-політичної, соціально-економічної ситуації у країні та регіонах. Результати досліджень фахівців центру публікуються у журналі «Національна безпека і оборона» [5].

Окрім цих організацій, існування безлічі інших центрів, таких як Ukrainian Sociology Service (Юкрейніан соціолоджі сервіс), Фонд «Демократичні ініціативи», Центр соціологічних та політичних досліджень «Соціополіс», Центр соціальних технологій «Соціополіс», Центр соціальних та маркетингових досліджень «Социс», Київський Міжнародний Інститут Соціології тощо, головним напрямом діяльності яких є здійснення політичних, економічних та соціальних досліджень, дозволяє отримати відсутню інформацію, яка є якісним доповненням офіційних статистичних публікацій та необхідна для здійснення моніторингу умов життя населення регіону. Важливим є той факт, що інформація за результатами досліджень знаходиться у відкритому доступі та розміщена на офіційних сайтах цих організацій, а також надається у наукових журналах цих організацій.

По-четверте, інформація, що отримана у процесі досліджень співробітниками наукових установ. Інформація, що надається у звітах про виконання фундаментальних або прикладних наукових тем, наукових доповідях, аналітичних записках, статтях, тезисах конференцій, дисертаційних роботах тощо.

Отримати інформацію, що стосується якісної та кількісної оцінки умов відтворення соціального життя регіонального соціуму можливо із результатів досліджень, які здійснює Центр Соціальних експертиз інституту соціології НАН України. Метою діяльності центру є розробка та впровадження програми соціальної експертизи, створення системи соціальних показників та моніторингу різних регіональних і національних проектів. За результатами досліджень Східноукраїнського Фонду соціальних досліджень (м. Харків), діяльність якого полягає у науковому аналізі, діагностиці та прогнозуванні соціальних, політичних, економічних, екологічних, етнічних і інших проблем сходу України й сучасного українського суспільства; соціологічних та соціокультурних експертизах управлінських рішень, політичних, економічних, соціальних програм і проектів; дослідження соціальних механізмів розвитку освіти, науки, культури тощо.

Окрім перерахованих вище, відповідну інформацію надають такі установи: Наукова лабораторія соціологічного моніторингу Дніпропетровського університету внутрішніх справ (м. Дніпропетровськ); Лабораторія соціологічних досліджень Інституту гуманітарно-педагогічних проблем і виховання Вінницького національного технічного університету (м. Вінниця); Центр незалежних соціологічних досліджень Запорізького національного університету (м. Запоріжжя); Лабораторія соціологічних досліджень Інституту соціальних наук Волинського національного університету імені Л. Українки (м. Луцьк); Соціологічна лабораторія Львівського національного університету ім. І. Франка (м. Львів); Лабораторія соціальних досліджень при кафедрі соціальних теорій Одеської національної юридичної академії (м. Одеса); Соціологічна лабораторія Ужгородського національного університету (м. Ужгород).

Моніторинг умов життя населення регіону має відбуватися на засаді відповідних принципів, під якими варто розуміти загальні правила здійснення цього про-

цесу, які враховують особливості об'єкту дослідження та потреби суб'єкту його проведення. Отже, здійснення моніторингу має відбуватися на засаді таких правил:

- науковості. Принцип, який полягає у науково-обґрунтованих засадах здійснення моніторингу, що дає змогу здійснити дослідження використовуючи сучасний методичний інструментарій та технічне оснащення;

- безперервності спостереження. Сутність цього принципу полягає у визначенні моменту переходу об'єкта дослідження із одного стану в інший, що дає змогу своєчасно виявити зміни у протіканні процесу або явища, яке досліджується;

- періодичності. Отримання інформації про зміни та тенденції, що відбуваються у відтворенні соціаль-

ного життя населення регіону за визначені проміжки часу, що дає змогу побудувати трендову модель процесу або явища, яке досліджується;

- прогностичності. Принцип, який полягає у проектуванні умов життя населення регіону у майбутньому на засаді забезпечення співвідношення показників емпіричної вибірки та їх співвідношення зі значеннями, які визначені за еталонні.

При організації моніторингу умов життя населення регіону важливо враховувати те, що він є результуючою складовою механізму діагностики регіонального соціуму. Отже, при проведенні моніторингу доцільним є використання запропонованого науково-методичного інструментарію діагностики регіонального соціуму. На засаді зазначеного можна



Рис. 1. Організаційна схема забезпечення моніторингу умов життя регіонального соціуму

стверджувати, що в систему моніторингу мають входити елементи механізму діагностики відтворення соціального життя населення регіону [6]. Так, об'єкт спостереження визначається залежно від запропонованих об'єктів діагностики регіонального соціуму, а саме це відтворення населення, трудових ресурсів, суспільного здоров'я, освітнього рівня та культурного розвитку.

Таким чином, на засаді вищесказаного встановлено, що проведення моніторингу умов життя регіонального соціуму здійснюється відповідно до основних складових відтворення соціального життя регіонального соціуму, а саме за такими напрямками:

- відтворення населення. Моніторинг складу та розміщення населення, його природного, механічного та соціального рухів;

- відтворення трудових ресурсів. Моніторинг формування, розподілу, перерозподілу та використання трудових ресурсів;

- відтворення суспільного здоров'я населення. Моніторинг функціонування системи охорони здоров'я, діяльності закладів охорони здоров'я, стану суспільного здоров'я населення;

- відтворення освітнього рівня населення. Моніторинг функціонування системи освіти та науки, діяльності установ освіти та науки, освітнього рівня населення;

- відтворення культурного розвитку населення. Моніторинг функціонування закладів культури, діяльності установ культури;

- еколого-безпечного розвитку території. Моніторинг техногенного навантаження території;

- соціально-економічного розвитку території. Моніторинг рівня доходів та якості життя регіонального соціуму.

Організаційна схема забезпечення моніторингу умов життя регіонального соціуму подана на рисунку 1.

Практичне використання результатів моніторингу умов життя населення регіону полягає у забезпеченні аналітичного та науково-методичного обґрунтування стратегій, програм, що стосуються розвитку соціальної сфери території. А саме реформи соціальної сфери, метою яких є підвищення рівня та

якості життя; вирішення питань щодо забезпечення сталої ситуації на ринку праці; подолання кризової демографічної та екологічної ситуації; збереження здоров'я населення, доступність та якість медичного обслуговування; розвиток житлово-комунального господарства та сфери побутових послуг тощо.

Висновки. Таким чином, за результатами дослідження можна стверджувати, що головна мета моніторингу умов життя населення регіону полягає в оцінці результативності, повноти та ефективності реалізації запропонованих заходів, що спрямовані на подолання, елімінування негативних тенденцій у відтворенні соціального життя населення та визначення відповідних організаційних заходів, які спрямовані на розвиток регіонального соціуму.

За результатами моніторингу на підставі встановленого стану досліджуваних складових соціального життя населення регіону складається діагноз, визначаються причини, що викликали відхилення від нормативних показників, та здійснюється прогнозування тенденцій розвитку регіонального соціуму.

Моніторинг умов життя населення регіону полягає у забезпеченні аналітичного та науково-методичного обґрунтування стратегій, програм, що стосуються розвитку соціальної сфери території.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Посібник з моніторингу та оцінювання програм регіонального розвитку / [М. Лендъел, Б. Винницький, Ю. Ратейчак, І. Санжаровський] ; за ред. І. Санжаровського, Ю. Полянського. – К. : В-во «К.І.С.», 2007. – 80 с.
2. Моніторинг та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні / [М. Лендъел, Б. Винницький, Ю. Ратейчак]. – К. : В-во «К.І.С.», 2007. – 120 с.
3. Центр «Соціальний моніторинг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.smc.org.ua>.
4. Громадська організація «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uisr.org.ua/>.
5. Центр Розумкова. Про центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://razumkov.org.ua>.
6. Бойченко Е.Б. Науково-методичні засади забезпечення механізму діагностики регіонального соціуму / Е.Б. Бойченко // Економіка та право. – 2015. – № 1(40). – С. 28-35.